

*Fölébredhet-e az író?**Domokos Mátyás emlékére, aki a magyar „láthatatlan elit” egyik főalakja volt*

özeledik a könyvhét. Néhány éjszakát kell már csak átaludnunk vagy átvirrasztanunk, és itt van. Már látom magam előtt a Vörösmarty teret a költő szobrával; látom a kék könyvesboltok sokaságát, mindegyik tele könyvvel, s már előre hallom a harsány vásári zenét, amely inkább a Városliget lazább hangulatába illene bele, nem a könyvhétébe.

A korábbi években mindig vártam ezt a tömegeket is megmozgató ünnepet, de az utóbbi nyolc-tíz évben már észrevétlenül is elsuhanhatott volna mellettem, holt majdnem minden második évben jelent meg könyvem nekem is, akárcsak az idén. Az idei könyv: gyerekverseim válogatott gyűjteménye, amelyet egyik debreceni általános iskola tanulói rajzoltak és festettek tele jókedvükben, a lascaux-i és az altamirai barlangrajzok öszesztétikájának a szellemében.

Ha még a körülmények is ennyire kedveznek, vajon mi lehet az oka kifakult egykedvűségemnek? Talán az öregedés? Talán a piaci lárma? Az országot is fenyegető zűrzavar? Vagy inkább az irodalom és az irodalmi élet elszegényedése?

Évekkel ezelőtt egyik amerikai folyóirat művészeti szerkesztője arról értekezett a lapjában, hogy a korunkban kipusztuló állatfajokhoz hasonlóan a művészet világából is olyan nemes „fajok” kezdenek kiveszni, mint amilyen a költészet. Szerinte a vers ma már nem más, mint bozótban eltűnő fácán. Szép még mindig, de a hangja rekedtes búcsúkiáltás, a tollazata pedig a kiirtott indiánok fejdíszét juttatja eszünkbe. Walter Benjamin, a kiváló német filozófus és esszéíró a prózáról beszél hasonlóan, még a második háború előtti években: *Az elbeszélés művészete azért van végveszélyben, mert baldoklik az igazság, a bölcsesség epikuma.*

Akárhányszor eszembe jutnak ezek a kóbor mondatok, mindannyiszor elkomorodom, és ingerült leszek. Nem azért, mert magam is azt gondolom, hogy a harmadik évezredünkben véget érnek az emberiség nagy játéka, és velük együtt ér véget a költészet, a történetmondás ősi igénye, hanem azért, mert nemigen akadnak olyanok, akik megpróbálnának elibe állni az elszomorító folyamatnak: sem az írók, sem a kritikusok, sem az olvasók, inkább csak forog a szemük a néma ámulattól. Legalább ordítóznának! Legalább kezdenének el új Bábel-tornyokat építeni a sivatagban, a hegytetőkön, ahol, mint új rendeltetésű szállodákban, sok nyelvű irodalmi és költői estéken vehetnének részt, és újra és újra meghallgatnák, hogy az emberfaj sárkányfog-vetemény, mégis láttuk sírni a folyók fagyán, s ha félt is gyakran, a helyét megállta...

Egyszóval: minden jobb volna ennél az ócska közönnél. Az ember, aki emberként jelent már meg a földön, azonnal elkezdett rajzolni, festeni a barlangok falá-

ra, táncolni és énekelni a tüzek körül, s épp most, amikor már a Holdon is megfordult, egyszerűen nem izgatja, mi történik vele, még az írástudatlanságot sem szégyellné, ha elégedett testtel jöhet, mehet, foroghat a világban.

Honnét zúdulhatott be hozzánk is ez az igénytelenség? Sokan azt állítják, hogy a régi Európa helyét elfoglaló, elpuhult új Európából. Ilyen szigorúan ítélkezni én nem merek, mert legalább már nyolc éve nem jártam sem Angliában, se Franciaországban, se Németországban. De ha jártam volna is, azt tudnám csak elmondani, hogy jók az utak, a városok tele vannak acélvázú üvegépületekkel, mindenki úgy vásárol, ahogy levegőt vesz, az emberek, még az idősebbek is, sokkal életrevalóbbaknak látszanak, mint nálunk. Itthon sok a behorpadt arcú, meggyötört férfi és nő, akik már belül is ráncosak.

A felszín sokat elárulna az új Európáról, de továbbra is csak felszín maradna. A mélységet a művészet és a kultúra mélységei mutathatnák meg, jelezve, hogy hol jár az ember: az abszurdítások, a tragédiák vagy a komédiák közelében. Erről azonban nagyon keveset tudunk. David Pryce-Jones az *Ódon kísértetek járnak* című 1996-ban írt esszéjében, néhány lehangoló mondatot elárul a témáról. Írását azzal kezdi, hogy Európában mindenütt a jómód jeleit látni. A politikai elképzelések azonban, társadalmi és erkölcsi vonzataikkal együtt, öncélúvá teszik ezt a gazdasági fellendülést. *Az ár, amit fizetni kell érte, szellemi szegénység. És a kultúra hiánya nem azonos a jóléttel.* A tanulmány közepe táján ilyen sorokat olvashatunk: *A közel-múltban egy újságcikk beszámolt arról, hogy Németországban, egyes templomokban delíriumos partikat szerveztek a fiataloknak, sőt színielőadásokat tartottak, s az egyik darabban félméztelen színésznő szerepelt, Krisztus pedig gázálarban jelent meg a színen.* A strukturalizmus, a francia új regény, a dekonstrualizmus, a posztmodern kiutat próbált keresni ebből a zűrzavarból, de ahelyett, hogy kikecmergett volna belőle belebonyolódott a későbbiekben is. A szerző egyik végkövetkeztetése az, hogy a regény, a vers, a történetírás, sőt maga az erkölcs is belesüllyed a szórakoztató iparba.

Erről a sajnálatos züllésről nekem is van néhány személyes élményem. Csak egyet említek meg közülük. A hetvenes-nyolcvanas években elég sok nyugati íróval ismerkedtem meg én is. Legtöbbjükkel Konrád György révén. Beszélgetéseink közben leginkább az a rejtély foglalkoztatta őket: hogyan lehet a közép-európai ellenzéki íróknak olyan rendkívüli szerepük, becsületük a politikai és társadalmi élet világában, mint amilyen nekik többé már álmukban sem lehet? A magyarázat többnyire így hangzott: Ötszáz éves központosított állami létünk a Török Birodalom Európában való megjelenése után három részre szakadt. A Magyar Királyságra Habsburg felügyelet alatt; a Hódoltság területére török uralom alatt és az Erdélyi fejedelemségre török jóváhagyással. Hazát és nemzetet megőrizni csakis a szellem világában lehetett. Három ország egy haza jelszóval. Legnagyobb szerepük ebben a magyarul prédikáló papoknak és a latin nyelvről a magyar nyelvre áttérő költőknek és íróknak volt.

És ez a hagyomány szülte újjá mindig íróink *berobbanását* a magyar politikai életbe. Első költőnk, aki lírai értelemben fogalmazta meg magyarságunkat, Balassi

Bálint volt; a második írónk pedig, aki a sorsunk szerintit foglalta össze, Zrínyi Miklós költő és hadvezér. Kettőssége jól érzékelteti az írás és a cselekvés egymásrautaltságát és szükségszerűségét. Szabó Zoltán, a száműzetésben meghalt kiváló írónk azt írja Zrínyiről: *Nem azért ír, mert tud írni, hanem azért ír, mert magyar.*

Akárhogyan kerülgetem is, ennek a mondatnak titka van. Abszurdításba hajló rejtélye. Ha tetszik, még mosolyogni is lehet rajta. Zrínyi ezerhatszázhuszban születik. A török már száz esztendeje itt van Magyarországon, legtöbbször elfogadták ezt a helyzetet, miként nyolcvan év után mi is elfogadtuk Trianont. Zrínyi azonban nem fogad el semmit, ami nemzetét csonkítja. Szabó Zoltán szerint *ő maga lesz a nemzet.*

Íme, a második abszurdítás!

Ha Camus ismerte volna Zrínyit, fejet hajtott volna előtte, mint a Magyar Ötvenhat előtt, és *A lázadó ember* című könyve mottójául a legzrínyisebb mondatot is választhatta volna: *egy menekülése van a legyőzöttnek, ha nem remél menekülést.*

A nagy magyar reformkor Zrínyi Miklósig hátrál vissza, hogy fölismerje történelmünk végzettségét, és eltanulja tőle a föltámadás vakmerőségét. Valójában Zrínyi-vel kezdődik a magyar irodalom folytonossága. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty úgy tekint rá, mint ifjú korában az én nemzedékem tekintett Petőfire és Adyra.

Kölcsey Ferenc, a *Himnusz* költője, két profetikus verset is ír hozzá. 1830-ban a *Zrínyi dala* címűt és 1838-ban a *Zrínyi második énekét*. Ezt a versét így fejezi be:

*És más hon áll a négy folyam partjára,  
Más szózat és más keblű nép;  
S szebb arcot ölt e föld kies határa,  
Hogy kedvre gyúl ki bájkörébe lép.*

A hátrafordulók élén ott láthatjuk legnagyobb magyarunkat: Széchenyi Istvánt is, aki úgy éli életét, mintha a *magyar lélek vándorlás* külön törvénye szerint a nagy előd sorsába bújva kellene élnie és alkotnia. *Lehetetlen?* – kérdi önmagától Zrínyi. Énje másik felével így válaszol a kérdésre: *Ha lehetetlen, csináljuk meg!* Válaszából nem ismerünk rá Széchenyi Istvánra?

\* \* \*

Illyés egyik Babitsról írt tanulmányában olvashatjuk az alábbi, kőbe véshető mondatot: *Jó hazafias költészetet rossz hazájú népek szoktak nyújtani...*

Miért csak a rendszerváltásig maradt érvényes ez a mondat? Mi fakította volna meg azóta? Az idő? A megújított élet szemképráztató eseményei? A képzelet képményfüstje?

Aki ma Magyarországon megújított életről szaval, egészen bizonyos, hogy álmában beszél, miközben lop, csal és hazudik. Magyarország, pontosabban a magyar nép és a magyar nemzet semmivel sincs jobb élethelyzetben, mint tizenhat, huszonhat vagy hetven évvel ezelőtt. Illyés Gyula ekkortájt írta a *Puszták népét*, amelyről megrendülve azt mondja Németh László: *Az én népem a nemzetben élt, Illyésé a nemzet alatt.* És ez

csak egy híradás volt, jöttek utána sorban a testvérkönyvek: Féja Géza *Viharsarok* című munkája, Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*, Szabó Zoltán két könyve is: a *Tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság*, Sinka István: *A fekete bojár vallomásai*, Kovács Imre *Néma forradalma*, Kodolányi János *Ormánságról* írt vész kiáltó jelentése.

Ezek a művek csak az akkori szóhasználat szerint voltak falukutató munkák, ma már inkább a magyarságkutató művek közé sorolnám őket. S ha én most akármelyik mű címét fölírnám egy előttem szunnyadó, fehér papírlapra, máris írhatnám a folytatásukat. Ott folytatva, ahol Illyés, Veres Péter, Tamási Áron, Erdei Ferenc abbahagyták. Kezdhetném a hamis ábrándokat szülő földosztásról, amelyet néhány év múlva a padláslesöprés vad ideje követett, végül pedig a több száz éves parasztságot teljesen szétzüllesztő téveszesítés, azaz a kolhozosítás, a parasztok fejére odacsapott tüskekoronával és Sztálin mosolyával.

Lettna volna más útja is a paraszti élet korszerűsítésének, mint amit kijelöltek neki? Igen, igen! De a gumibotokat, a tankokat, a büntetőtáborokat, a gyökértelesen szovjet mintát akkor félre kellett volna söpörni. Félre a virágzó mezőgazdaságról szóló lázbeszédeket. A magyar parasztság ugyanis nemcsak földművelő tömeg volt, hanem a magyar kultúra egyik megteremtője is, a nemzet egyik legerősebb tartóoszlopa! Van kapcsolat a múlt és jelen között? Van! Az örökölhető haláltusa! Ezt a folyamatot illusztrálják a sorvadó, kis falvak, ahol már iskola sincs, orvos sincs, templom se és pap se, sőt, kérdések sincsenek, és válaszok se, legföljebb egy-két hűséges gólya akad, akiket a honvágy ösztöne még hazahúz.

Erről mondhatnánk azt, hogy a demokráciában jobb a helyzet, mint az előtte lepörgött korszakokban? Attól, hogy sebeinket bűnhődés és félelem nélkül kirakhatjuk a kirakatba, még nem javul az életünk.

A trianoni döntés óta nyolcvanhat év telt el. Ennyi idő alatt enyhülnie kellett volna a tragédiának. De csak romlott. Látványosan, mint akit élve nyúznak. Erdélyben először 1954-ben voltam. Az utcán mindenütt inkább magyar szót lehetett hallani, s nem román. Ma fordított a helyzet. Akkor '54-ben Kolozsváron 80–90 magyar író élt, s tizennyolc-húsz román. Mára ez is a visszájára fordult. Tizennyolc-húsz magyar író él, és száz román.

Tudom, hogy az életerő még az igazságnál is hatalmasabb. Fejet kell előtte hajtani. Ha Trianont az életerő csikarta volna ki, nem szólhatnánk semmit. De hazudozások, hamisan elterjesztett, történelmi mitológiák készítettek neki szállást. Ebben a mitológiában még a térdig érő Ipoly folyó is hajózható határfolyóvá változott.

A megújulást kereső Európának ezt tudnia kellene. Mint ahogy azt is, hogy egyetlen európai nép voltunk, amely fölálodta Szent István-i államiságát, népének kétharmadát a török elleni küzdelmekben. Magunkat védve – százötven éven át – védtük Európát. Tekintsük inkább komor ténynek, mint dicsőségnek ezt a mondatot. Ebben a hosszú küzdelemben szakadt három részre Magyarország, és ez az *ős-szakadás* készítette elő a későbbiek is.

Hogy ez réges-rég volt? Igaz! De gondoljunk a zsidók kiűzésére és világgá szóródására, amely kétezer éve történt. S ezzel Izrael újratertéséhez eleven erő és elképzelést a régi fájdalom és a régi sóvárgások adtak.

A mi történelmünkben is akadnak hasonló mozzanatok. Erdély földjére betelepült szászok 1224-ben II. Andrástól kiváltságlevelet kapnak.

Mai fogalommal élve autonómiát. Ez a kielélt autonómiáktól eltérő *kezdetleges* autonómia olyan önállóságot adott a szászoknak, hogy a magyarok és a székelyek mellett harmadik nemzetként tekinthettek önmagukra.

Ez az Európában példátlanul mondható kiváltság érvényes volt hétszáz esztendőn át! És most, amikor a Székelyföld kér, sőt követel magának autonómiát, a művelt Európa fülében vatta van, s ahelyett, hogy büszke volna korai teljesítményére, úgy viselkedik, mint aki a temetőbe csak napozni jár ki, s emlékezni nem. Pedig a segesvári dombtetőre egy magas oszlopot kellene fölállítania, amely példamutató nagyvonalúságát hirdeti a feledékeny nemzetek számára.

\* \* \*

Ady Endre 1912-ben, tehát még az első világháború kirobbanása előtt, zaklatott, keserű cikket közöl a *Huszadik Század* című lapban. Írása címe így hangzik: *S ha Erdélyt elveszik?* Mintha nem is cím volna, hanem egy rossz álom közben elhangzó kérdés.

Ki, melyik író kérdezi meg ezzel a riadalommal ma Magyarországon: *Mi lesz, ha autonómiája se lesz a Székelyföldnek?*

Az írók ma nem foglalkoznak ilyesmivel. Többnyire egymásnak írnak és a kritikuskoknak ahelyett, hogy az Istennek, a mennydörgésnek és az olvasóknak írnának. Az utóbbi években egyetlen író sem akadt köztük, aki mérgében és elszántságában bedobta volna valamelyik újságszerkesztőség ablakát vagy az Országházét, bekiáltva a lukon, hogy Uraim, álljon már meg a menet! Nem látják, hogy a szakadék felé rohanunk?

Menyivel jobban megálltuk a sarat a cenzúrák időkben! Ha kellett együtt boztoztunk a ránk állított besúgóinkkal, mintha mit se tudnánk róluk, és ártatlanságot színlelve olyan baljóslatú mondatokat üzentünk megbízóinknak az ország lelkiállapotáról, amelyeket még tán a besúgóink is csak megcenzúrázva mertek továbbítani. Az elfekvő dokumentumok közül egyszer majd olyan kézírásos levél is előkerül, hogy én, Csoóri Sándor, szegény lírai költő, nacionalista hazafi, arra készülök, hogy A. Gy.-t eltegyem láb alól.

Szelíd, de gunyoros levélben nyugtattam meg az Illetőt, hogy nem foglalkozom főbelövással.

\* \* \*

A magyar közélet lerágott csontja ez, hogy kell-e politizálniuk az íróknak? Van, aki azt mondja, hogy kell, méghozzá teljes testbedobással, hiszen az életünket reggeltől estig a politika abszurdításai határozzák meg, és ha ez az igazság, miért épp az írók dobnák le magukról a terheket? A terhekkal együtt a valóságot is félrelöknék.

Nemrég egy civil társaságban, ahol én voltam csak egyedül tollforgató, ismét szóba keveredett a téma. Egyik festő barátom felesége szólt hozzá üdén és szellemesen. „Ne haragudjatok, ha elkezdenek körülöttem politizálni akár írók, akár mozdonyve-

zetők, engem halálos veríték önt el. Azért mosok naponta többször is fogat, mondhatnám dachból, mert ha mindenben ott van is a politika, a fogmosásban nincs ott...”

A társaság jóízűt nevetett a feleségen, elvégre érdekes világnézet, amit megfogalmazott, mondták. Magam is megmosolyogtam a vallomást, de nem hagyhattam szó nélkül, ugyanis a mai világban, sajnos, még a fogmosás is lehet politikai téma. Például olyan időkben, amikor látványosan megy tönkre gazdaságilag egy ország, amikor rengeteg a munkanélküli ember, férfi és nő, és drágulnak az élelmiszerek, a gáz, a gyógyszerek, s bármilyen örülten hangzik is, az állampolgárnak arról kell döntenie, hogy kenyeret, vaját, csirkenyakat vegyen-e vagy fogkrémet.

József Attilának az ilyen léthelyzetek költői témává váltak. Elég csak a *Külvárosi éjt* említeni, a *Vigaszt* vagy a *Hazámat*.

*A munkásnak nem több a bére,  
mint amit maga kicsikart,  
levesre telik és kenyérre  
s fröccsre, hogy csináljon ricsajt.*

-----  
*Szövőlány cukros ételekről  
álmodik, nem tud kartelekről.  
S ha szombaton kezébe nyomják*

*a pénzt s a büntetést levonják,  
kuncog a krajcár: ennyiért  
dolgoztál, nem épp semmiért.*

A vers szinte észrevétlenül politizál. Nem lázít, nem követel részvétet, inkább csak tényeket sorol, ismerős igazságokat. A részletekből mégis azonnal összeáll Magyarország harmincas éveinek a látomása, helyzete. Az összekapcsolódó hét szonettben fölgyűlt tünődés maga válik forradalommmá. De ezt a tünődésben megérelt forradalmat olyan ellenpont egyensúlyozza, amelytől megemelkedik a lélek.

*S mégis, magyarnak számkivetve,  
lelkem sikoltva megriad –  
édes Hazám, fogadj szívedbe,  
hadd legyen bűséges fiad.*

*Tótyogjon, aki buksi medve,  
láncon – nekem ezt nem szabad!  
Költő vagyok – szólj ügyészedre,  
ki ne tépje a tollamat!*

Másolás közben sóhajtok föl: miért is nem írunk ma ehhez hasonló verseket? Azért, mert nem tudunk? Vagy inkább azért, mert nem is akarunk? Más már az

esztétikai divat? A rendszerváltás előtt akadt jó néhány kritikus, aki azzal nyugtatót minket, írókat, hogy előbb-utóbb a magyar irodalom is megszabadul a politizálás terheitől. Hamarosan a politika minden ügye-baja a politikusok dolga lesz. A megválasztott országgyűlési képviselőké, szakértőké és az újságíróké.

Sose tudtam hinni ebben az angyali mesében. Nézzük csak meg közelebbről a politika egyik alapelvét. Azt állítja ez az alapelv, hogy a politikában szabad hazudni, de csak abban az esetben, ha a hazugságot arra használjuk föl, hogy az igazság ügyét szolgáljuk vele. Képzeljük el azt a költőt, aki versbe írt hazugságokkal akar hódítani – ugye, kedvetlenül félredobjuk a versét. De van ennek az előbbi tételnek szelídebb változata is, amely úgy szól, hogy időnként a politika rákényszerül arra: ne mondja el a teljes igazságot, mert a társadalmat nem az igazság mozgatja, hanem az érdek, s ha valakiknek nem azonos az érdekük, mondjuk, a mienkével, épp az elhallgatott igazság miatt esnének nekünk. Tehát, így szakadhatna ránk az ég is.

Sokféle változatot elmondhatnék még a társadalom és a politika viszonyáról, de mindegyikből az derülne ki, hogy a politikának sosincs olyan szüksége a valóságra, mint az irodalomnak.

\* \* \*

A rendszerváltás zaklatott, zajos hónapjaiban vajon gondolkodtunk-e eleget a demokrácia jövőjéről? Futkostunk ide-oda tárgyalni, jártuk az országot, élesztgettük az embereket a negyvenegynéhány éves ájulatból. Kerestük a politikusi hajlamokkal megáldott személyeket. Heteken át győzködtek, engem is, különösen Antall József és Szabad György, hogy legyek a Magyar Demokrata Fórum listavezetője, de én hajthatatlan maradtam: negyedszázadon át talán többet is politizáltam, mint amennyit kellett volna, végre szeretnék író lenni, mondtam nekik.

Ezzel egyidejűleg azt is sugalltam mindkettőjüknek, hogy túl vagyunk a nehezén. Ezt erősítette bennem választási győzelmünk is. De mit ad Isten! A választási győzelmünk harmadnapján Cs. Szabó László *Őrzők* című esszéketét vettem le a polcra, egyik Illyés Gyulának írt írásából akartam idézni néhány sort. Keresgélés közben rábukkantam W. H. Audenről írt esszéjére is. Találtam benne egy ceruzával aláhúzott sort. A sor így hangzik: *Bűneink önkéntes meggyónásával kezdődik az igazi demokrácia.* Meghökkenem tőle. Nagyhitű teológusok fogalmaznak ilyen mondatokat. Mi köze a teológiának és a demokráciának egymáshoz? Semmi – egyeztem meg magammal, és el is felejtettem az egészet. De az efféle *bolondságok* később ismét fölbukkannak előttünk, és emlékeztetnek minket egy-egy rég megfogalmazott gondolatra.

Ez történt velem is.

Alig zajlott le az első, szabad választás, s tenyerünk épphogy kihült a boldog tapsolástól, máris elkezdődött – nem az önkéntes gyónás –, hanem a zsarolások sorozata. A szabaddemokraták úgy gondolták, hogy a választásokat nekik kellett volna megnyerniük, hiszen az előző évtizedben ők voltak a legmérgeesebb és a legbátrabb ellenzékiek, ők jelentették meg a földalatti irodalom színe-javát, ők mondták ki először hangosan, hogy Kádárnak mennie kell és így tovább. Érdekeik múlhatatlanok voltak és látványosak. Mi, nemzeti demokraták, földalatti po-

litizálás helyett, a *föld felettit* vállaltuk. Azt vallottuk, hogy a magyar irodalom ne vonuljon föld alá, joga van ahhoz, hogy olyan folyóiratokat adjon ki nyilvánosan, mint amilyenek a Horthy-rendszerben is megjelenhettek. A *Válaszra* és a *Nyugat* utódjára: a *Magyar Csillagra* gondoltunk.

Ezért kezdtünk el dörömbölni egy új lapért, amelynek a főszerkesztőjét nem Aczél György választja ki, hanem maguk az írók. Sajnos, csak kilenc év után, 1988-ban sikerült megjelentetnünk a *Hitelt*.

Ezzel a kis kitérővel azt szerettem volna megerősíteni, hogy ha mi nem voltunk is olyan *legendások*, mint Konrádek, Kis Jánosék, Radnóti Sándorék, Haraszti Miklósék és még sokan mások, *föld feletti* politizálásunkkal legalább annyit elértünk, mint ők. Mi szemtől-szembe politizáltunk a hatalmon levőkkel, ami semmivel se volt könnyebb, mint a *Beszélő*ben üzeni nekik. Hozzátehetem azt is, hogy mi folyton az országot jártuk, és a testünkkel is politizáltunk. Mindenki, aki eljött az író-olvasó találkozóinkra, a saját szemével láthatta, hogy nem félünk, hogy szorgalmas – vagy besúgásra kényszerített – *barátaink* mindenről tájékoztatják a politikai és a kulturális életünk legfőbb embereit.

Ha az első szabad választáson mi csak a második helyen végzünk, szó nélkül belenyugszunk a szakralizált balsorsba. Szabaddemokratáink azonban nem nyugodtak bele. Valamelyik külföldi támogatójuk épp akkor hívta föl Antall Józsefet telefonon, amikor órá vártam az MDF-székházban. Néhány perces beszélgetésükről, amely drámai lehetett, Antall annyit árult csak el, hogy beszélgetőtársa bejelentette: ha a két győztes párt az MDF és az SZDSZ nem tud olyan politikai békét teremteni az országban, amely biztosítja a kölcsönt adó külföldi bankok életfeltételeit a demokráciában, azonnal kivonják a pénzüket.

Antall lefittyedő szájaszéléről leolvastam, hogy ez hadüzenet volt, de a részletekről nem árult el semmit. Két vagy három nap múlva behívott, és megmutatta nekem a paktum szövegét. Ettől viszont én fehéredtem el. Mészfehérré igazán akkor váltam, amikor megtudtam, hogy egyik koalíciós társunk se tudott az egyezségkötésről: sem a kiscgazdák, sem a kereszténydemokraták. Mindkét párt ekkor sérült meg a kijátszottságtól, s kezdett el porladozni. Ráadásul a győztes párt, az MDF elnöksége se tudott erről a hátmögötti paktumról. Antall József egyedül nekem mutatta meg a megállapodás szövegét, abban reménykedve, hogy én talán megértem sarokba szorítottságát. De nem értettem meg. Azzal adtam vissza neki a *meghitt* dokumentumot, hogy a demokrácia még meg sem született, máris bűnnel szövetkezett, hisz az ország népe hat pártot választott be a parlamentbe, s ti a hatból önkényesen kiválasztottatok kettőt. És amit ti csupán paktumnak neveztetek, sokkal inkább egy álarcos koalíció. Hatalmi ügyeskedés. A későbbi idők is ezt igazolták. A szabaddemokraták 1994-ben már nem voltak olyan szemérmesek. A Magyar Szocialista Párttal már nem paktumot kötöttek, hanem zsarolásos koalíciót, amely azóta is tart.

\* \* \*

Ha önéletrajzot írnék, sokkal részletesebben beszélnék erről a történelmi és erkölcsi tévedésről, de nem azt írok, inkább csak valamilyen séta közbeni emlé-



kezést, amely közelebb vihet minket az irodalom és a demokrácia sajátos viszonyához.

Sokakkal együtt azt hittem én is, hogy a puha diktatúra összeomlása után egy elő-Messiás érkezik közénk, a neve: Demokrácia. Elkezdtünk hinni a megváltásban. Gondolni se mertük volna, hogy a megváltás csupán fikció lehet. Boldog kolholmány. Legtöbbször azt képzeltek, hogy az összeroskadt pártállam vezető és parancsoló emberei nem a kezük közelében levő állami vagyona vetik rá magukat, hanem zajtalanul lelépnek a történelem díszemelőnyeiről, s emléküket legföljebb csak egy beszédes szoborpark őrzi, és a mi emlékirataink. Ó, buta jóhiszeműség! A kommunisták alóli fölszabadulásunk annyira megrészegett minket, hogy örömmünkben elfeledkeztünk ellenfeleinkről. Elfelejtettük s ezáltal el is veszítettük őket. S velük együtt magát a valóságot is.

Amíg ellenzéki íróként büntettek, jó iránytűm volt a büntetés. Minél súlyosabban ítélkeztek fölöttem, annál biztosabban tudtam, hogy jó felé tartok. A rendszerváltás után már nem a hatalmon levő politikusok támadtak, hanem volt eszmetársaim s volt ellenzéki barátaim a „Nappali Hold” néhány antiszemita írás miatt. Ha én *született antiszemita* lettem volna, bizonyára nem várok hatvanéves koromig, hogy végre kipakolhassak. Megtettem volna azt húsz vagy harminc évvel azelőtt is, amikor a határainkon kívül rekesztett magyarokért emeltem szót, és azonnal vad nacionalistának és új népi írónak kiáltottak ki. A rágalmakat szó nélkül tűrtem, mert sem antiszemita, sem nacionalista nem voltam, csupán azt kezdtem sejteni, hogy a kétoldali rágalmak földalatti ereken szivárognak át a politika térfelére, hogy alkalmassá váljon a terep a sárdobáláshoz, a mocsárban való fűrésztésekhez. Mert ölni nemcsak késsel és golyóval lehet, hanem azzal is, ha mértéktelenül bemocskolják az embert. Talán ha nem a nemzeti oldal győz az első választásokon, hanem a szabaddemokraták, lehet, hogy tagjaik nem sérülnek meg annyira, és nem látnak minden bokorban ellenséget. Emlékszem Tamás Gáspár Miklós egyik nevezetes írására: az *Új reformkor vagy új Horthy-korszak* volt a címe. Ilyen mondatok szikráztak föl benne: *Ha nem a szabaddemokraták győznek, akkor rendszerváltás és demokratikus kormány helyett legfeljebb vezetőváltások lesznek az országban. Muca és félelem – vagy szabaddemokrata többség. Nincs harmadik út!*

A nagy összefoglaló jelkép: Muca, ki másokat jellemezhetett volna, mint a nemzeteket, azaz a magyarokat?

Utólag csak azt sajnálom, hogy az én *politikai antiszemitizmusom* nagyon hasonlított mások antinemzeti sértegető kijelentéseihez. Elragadott a keserűség. Mostanában azonban egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy akkori gondolataimat nem az újamból szoptam.

Németh László – ismerve a magyar történelmet és a magyar irodalmat – azt állítja, hogy a politika mindig jobboldali volt, az irodalom pedig baloldali. Megjegyzése századokra visszatekintve igaz volt, de csak 1945–46-ig, amikor egy hamisan értelmezett baloldaliság jelent meg az életünkben, amely diktatórikus intézkedéssel változtatta meg a történelmi fogalmak értelmét is. A Hitler fölötti győzelem, akárhogy szerették volna is elhithető, nem baloldali győzelem volt, nem

a szabadságból táplálkozó háború végeredménye, hanem egy kényszerű, elkeseredett honvédelem és a világot meghódító szándék összefonódó akarata. Úgyis mondhatnám, hogy Oroszország-nyáicska és a világ proletárjai egyesüljete! szólam egymásba kapcsolódó érzelmessége.

Fiatal fejjel, bolyongva a háborús romok és halottak között, hosszú ideig hittem az önfeláldozásban és a hősiességben, de amikor testközelből láttam parasztszüleim kirablását és megtagadását, szikrázó szemmel más *baloldalt* képzeltem el magamnak. Mondhatnám, hogy az eredetit, a Németh László-féle baloldaliságot, amely minden esetben legelőször az uralkodó hatalom ellen lázad.

Ez ki is tartott 1989–90-ig. Nem voltam hős, de makacsul kerestem az igazságot, és egyszer csak azt olvasom magamról, hogy jobboldali író vagyok. Jobboldali és nacionalista, aki közelebb áll a Horthy-korszak revizionizmusához, mint a demokrácia sokárnyalátú rendszeréhez.

Ezt is lenyeltem szó nélkül, de szerencsére nem bántam meg. A rágalmak, ha nem kezdik szétrágni az embert, többet segíthetnek, mint a higgadt bölcselkedések. Izzásban tartják a lelket, és segítenek a küzdelmekben. Kik is rágalmaztak ekkor tájt legszorgalmasabban? Egykori ellenzéki barátaim: a liberális értelmiségiek. Megüzentem nekik, amit André Malraux, a vakmerő francia gondolkodó írt le az emlékiratában: *az ellenállók (a német megszállás alatt) nagyjából egészében liberális hazafiak voltak. A liberalizmus nem politikai realitás, hanem érzelem, méghozzá olyan érzelem, amelynek minden pártban jelen kell lennie, de amely egy pártot nem alakíthat.*

Csak ez hiányzott nekem a „Nappali Hold” országos botránya után, más semmi. A sértődékeny liberálisok Malraux-t nem tudták eltemetni, de engem igen. Egyik legértelmesebb, jó tollú emberük, gyűlöletében azt írta rólam. Csoóri az csak volt. Azaz: Csoóri fuit.

Különös állapotba kerültem. Holtában az ember könnyedebb lesz, és szabadabban gondolkodhat. Ez történt velem is. A holtaknak kijáró szabadság idején leg többet az foglalkoztatott, milyen is a mi demokráciánk? Olyan, amilyennek elképzeltük? Sajnos, még csak nem is hasonlít rá. A szocializmus és a kommunizmus úszó jégtábláiról mi nem egy szilárd földnyelvre léptünk át, hanem egy ingatag, mozgó területre. A diktatúrából egyenesen egy nyájasnak mutakozó új kapitalizmus kellős közepére, ahol furcsa módon a tegnapi legyőzöttek lettek a mi első gazdáink. Ők lettek az illegális magánosítók, a merész, nagy befektetők, a csintalan milliárdosok, a jól kezelhető bűnök felfedezői, akik az átmeneti idő hónapjaiban olyan ügyesen szerezték meg a pénzt, s gyártották hozzá a mesterséges bűnököt, ahogy mások autót, szekrényt vagy paprikás szalámit gyártanak. Az ügyvédek, az ügyészek, a bírók is úgy bámultak rájuk, mint egy új emberfajra. Volt KISZ-vezetők, volt pártvezetők, jámbornak látszó szakemberek olyan intelligensen csaptak le a megszerezhető közösségi vagyona, mint akiket már az óvodában is erre tanítottak. Lehet-e ott demokráciát építeni, ahol ennyit lopnak. Pontosabban: ahol ennyit *lehet* lopni? Vannak az országban olyan falvak, amelyekben csak a lakóház és az udvar a magyaroké, a járda már az osztrák tulajdonosé vagy egy hollandé. A faluvégen nem focihatnak az odaváló gyerekek, mert a tulajdonos nem engedi

meg. Egy hősi emlékmű felállításához vissza kell a falunak néhány négyszögölnyi területet vásárolni, hogy saját halottaik emlékét őrizhessék. Arany János *Nagyidai cigányok*ja bár egy keserves, de mégiscsak derűs eposz ahhoz képest, ami a legújabb magyar privatizáció időszakában lezajlott Magyarországon. Képtelenségek léptek képtelenségek sarkára. Egyszerűen csoda, hogy nem akadt egyetlen magyar nagyvállalkozó sem, aki magánosította – azaz privatizálta – volna a mohácsi csatamezőt, s igazi török munkavállalókat hívott volna be Magyarországra, Erdélyből pedig munkanélküli székely-magyarokat, akikkel négy-öt naponként eljátszatta volna az 1526 augusztusában lezajlott történelmi csatát, hazai és idegen turistáknak.

\* \* \*

*Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós* – mondta Bessenyei György. Az ő nyomdokain elindulva előbb-utóbb azt jelenthetnénk be, hogy minden nemzet csakis a maga hagyományaira, jogi múltjára, szokásrendjére támaszkodva teremtheti meg a maga demokráciáját. T. S. Eliot az irodalom ürügyén fogalmaz meg politikára is vonatkozó tételt. Ezt mondja: *Minden népnek, nemzetnek éppúgy megvan a maga sajátos kritikai stílusa, ahogy megvan alkotó stílusa is.*

Nekünk milyen alkotói stílusunk volt a politikában 1990 tavaszán s később? Semmilyen! Rögtönöztünk, és vártuk az eredményt. Kormányzati gyakorlatunk annyi volt csak, amennyit összekapartunk egy-egy múzeum irányítása vagy az Írószövetség harcai közben. Az Antall-kormány harmadik-negyedik hónapjában elkezdődtek már az állampolgári mozgolódások. Az elégedetlenkedőknek üzente Antall József: *Tetszetek volna forradalmat csinálni!*

A mondat szellemes volt, gunyoros, már-már cinikus is. Vérbeli Antall József-i mondat. Megfontolt, de erélyes hangon azt kellett volna visszaüzenni neki, talán épp az íróknak, hogy: *Tetszett volna forradalmat csinálni, Miniszterelnök úr, a kormányával együtt, ha nem is a Corvin-közben, nem is a Bem-szobornál, hanem az Országházban.* Első, de kemény föltételként azt kellett volna elfogadtatni a képviselők többségével, hogy az előző rendszer pártfőnökeit, karhatalmistáit, ügynökeit, a munkásórség ijesztgető osztagait, a kommunizmus megújuló szállás-csinálóit legalább két cikluson át zárják ki a demokratikus választásokból és abból is, hogy – emberileg elfogadható ideig – választhatók legyenek. Mondok egy érzékletes példát: azt kellett volna elérnünk, hogy legalább az 1956 utáni vérbírók ne ugyanolyan joggal és szabadsággal szavazhassanak, mint a kivégzettek hozzátartozói.

Akárhogy latolgotam is a gondolatot, nem lett volna szigorú leszámolás. Nem lett volna kéjelgő vérbosszú.

De, sajnos, ismét a mulasztás bűnébe estünk. A magyar demokrácia tizenhat éve folyamatosan lidérces álmokkal küzd, ha eszébe jutnak kezdetleges anyám-asszony-katonás bűnei. Nekem 1990 októberének végétől máig az a legbelső meggyőződésem, hogy a taxisblokádot nem a taxisok robbantották ki, hanem a választási kudarcot elszenvedő és az elhíresült paktumot kierőszakoló szabaddemokraták. Vagy, ha nem is ők szervezték, legelső hullámaint boldogan lovagolták meg.

Ha valaki megkésett rágalomnak gondolja ezt a feltételezést, azt tanácsolom neki, játssza végig a politikai mélylélektan minden lehetséges esélyét. Nézzük az elsőt. Akármilyen vagány legények is Budapest taxisofőrjei, képtelenek lettek volna olyan közlekedési zúrzavart előidézni, mint amilyen 1990 október 26-ától 28-áig teljesen megbénította az országot. Ehhez irányító központ kellett, és a kórházban fekvő Antall Józseffel szemben egy másik erő: Göncz Árpád köztársasági elnök. Göncz sosem volt olyan nagyformátumú politikus, hogy magától mert volna elibe állni a sorsnak. Ő még két-három füttyszótól is megrettent az Országház előtt, hogyne rémült volna meg egy kitörhető fegyveres felkeléstől.

A demokrácia első csarnokát rossz alapokra építettük. Néhány építető fején fekete kázmza volt, mint a terroristákén vagy a személyüket titkoló kommandósokén.

Ha ilyen felemás borzalmakra épül rá némely országban a demokrácia, előbb-utóbb kiderül, hogy az eddigi külső viszályokat a belső viszályok váltják föl kíméletlenül, és ez lesz a legveszélyesebb nemzetet rongáló veszedelem. Káin és Ábel harca vagy Kölcsey *Himnuszát* igazoló vétség:

*Hányszor támadt tenfiad,  
Szép hazám, kebledre  
S lettél magzatod miatt  
Magzatod hamvedre.*

Kölcseyé és Adyé!

*Helyünkön meg nem tudtunk állni  
S ide kerültünk, ez kezdeti átkunk.  
Ma már nem mienk paráznás vériünk sem,  
Föhet a helyünkre akármi:  
Megöltük és kibűnöztük magunkat.*

Természetes, ha nem lett volna Mohács, ha nem darabolódik föl újra és újra Magyarország; ha a hódoltság százötven éve alatt nem hiányzott volna egy jól működő királyi udvar, művészi és művelődési központ, költőkkel, tudósokkal, festőkkel együtt. Ebben az esetben az ország nyilvánvalóan sokkal épebb marad, nem esnek egymásnak olyan vadul protestánsok és katolikusok, kurucok és labancok, Habsburg-pártiak és Habsburg-ellenesek, negyvennyolcasok és kiegyezést akarók, modernnek és hagyományt szeretők, népiesek és urbánusok, ötvenhatosok és szovjet kiszolgálók satöbbi. Mélylélektani csoda, hogy 1956-ban az ország nagyobbik része öt perc alatt nemzetté tudott válni, holott nem készült rá egyetlen percig sem, legfeljebb egy vékony értelmiségi réteg. De ez a csodahökkenet olyan rövid ideig tartott, mint a gyufalobbanás. Pedig a demokráciához ilyen pillanatokra lett volna szükségünk nekünk is a '90-es években.

\* \* \*

Ülök az íróasztalomnál, és név szerint idézem föl egykori ellenzéki barátaimat: Eörsi Istvánt, Konrád Gyurit, Kis Jánost, Heller Ágnest, Bence Györgyöt, Hamburger Mihályt, Tamás Gáspár Miklóst és a többieket. Amíg nem léptünk át a demokrácia irgalmasnak ígérkező övezetébe, a legfőbb politikai és esztétikai ügyben egyetértettünk, vagy kíváncsian fogadtuk el vitafeleink észjárását. Műveltségünk alapjai eléggé különböztek egymástól, de az új tudás izgalma összekötött minket. A hatvanas évek közepén egy rendkívül gazdag világú, tilos könyv jelent meg köreinkben: *Korunk szellemi körképe* volt a címe. Gaetan Picon könyve valójában egy nélkülözhetetlen szöveggyűjtemény, amely a XX. század megalkotásának és kibontakozásának a képét tárja föl előttünk az atomfizikában, a lélekelemzésben, a filozófiai irányzatokban, a vallásokban, az emberföldrajzban, a szürrealizmus kikristályosodásában, a festészetben, a gépek civilizációjában, az egzisztencialista humanizmusig és így tovább.

A Belvárosi kávéházban heteken, hónapokon át forgott a vita e körül a könyv körül. Pörögtek szemünk elé a század nagy nevei és elméletei. Csak mutatóba hadd idézzek néhányat: Paul Valéry, Croce, Arnold Toynbee, Sartre, Bartók, Lévy Strauss, Russell, Heidegger, Camus, Igor Stravinsky, Gandhi, André Gide, Picasso, Csontvári Koszka Tivadar és sokan mások. Olyanok voltak ezek a beszélgetéseink, vitáink, mint utcai tüntetések a fönnálló politikai hatalom ellen, hiszen mi tudtuk, hogy az épp minket figyeltető politikusok még mukkanni és nyekkenni se tudnának, ha le kéne ülniük közénk. Öntudat és gög élt bennünk, amely szabadságunkat edzette és növelte.

Azt is állíthatnám, hogy a kultúra volt barátságunk és politikai szövetségünk alapja. És magától értetődően a világirodalom első irányjelzőként a magyar irodalommal együtt.

De amikor a műveltséget és az irodalmat egyszercsak kiszorította életünkől a politika, teljesen megváltoztunk, és eltávolodtunk egymástól. Fogalmazhatnék úgy is, hogy ellenfeleink után a barátainkat is elveszítettük. Ha lett volna nyeresége ennek a veszteségnek, akkor is fájlaltam volna ezt a szétszakadást, de mivel nem volt, üres szemekkel nézek csak vissza ezekre a fölfoghatatlan eseményekre.

Eszembe jut a monori találkozó két napja. A találkozózn komoly összecsapások zajlottak le köztünk, de az összecsapások után vér nélkül álltunk mindkét oldalon talpra. A határainkon kívül élő magyarokról tartott előadásom miatt többen is nekem estek. Főként arról akartam meggyőzni a jelenlevőket, hogy a II. bécsi döntés megfontoltabb és igazságosabb volt, mint az 1920-as trianoni *békeszerződés*. A *megfelezett Erdély* mindkét oldalon mély sebeket okozott: Magyarországnak és Romániának is, ugyanakkor megrázó katarzist is, mert a *mindent vissza* eszméje épp olyan igazságtalanság lett volna Erdély sorsával kapcsolatban, mint a *mindent csak nekünk* történelmi eszelőssége. Támadóim legfőbb ellenérve az volt, hogy a II. bécsi döntés főszakácsa ugyanaz a Führer volt, aki az elsőt is föltálalta Európának. Márpedig amihez ő hozzányúlt, az tisztátalan maradt örökre. Ez igaz – mondtam magam is –, de például Erdély kettéhasításával ő nem a történelmi igazságtalanságot akarta helyrehozni, hanem két országot akart a zsarolhatóság csapdájába belekényszeríteni. Valószínű, hogy a két háború közötti baloldali gondolkodók egy része ezért idegenkedett a revízió gondolatától. Egyikük sem akart

egy olyan csoportképbe belekerülni, amelyen ott volt Hitler és Horthy arcképe is. De az olyan független lelki realisták, mint Babits, Márai, Németh László, Cs. Szabó, Illyés a maguk törvénye szerint örült a Felvidék, Észak-Erdély és a Délvidék visszacsatolásának. Szüleim örömét látva tízévesen én is örültem neki.

Ellenzéki barátaim közül még olyanok is, mint Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Konrád György, Kenedi János azt tanácsolták nekem, hogy ne emlegetsem a területi elcsatolások ügyét, mert a második világháborús döntések mögött ott áll Hitler és Mussolini! De hogy meg ne sértődjek, Konrád Gyuri rögtön egy sebeket behegesztő gondolat balsamával ajándékozott meg. Szerinte az erdélyi magyarok sorsát azzal tudnánk igazán megoldani, ha sikerülne őket áttelepíteni Magyarországra. Ott kint Erdélyben előbb-utóbb úgy is beolvadnának a többségi népbe, idehaza pedig fölfrissítenék a hazai magyarokat. Még most is átfut rajtam a hideg, a mosolyom mögött egy ismeretlen borongás, ha visszagondolok a jelenetre. Nem, nem, Gyuri – válaszoltam neki csöndesen – ez nemes gondolat, de végzetes hiba lenne megvalósítani. Valósággal megdöbbenem ekkora ártatlanságtól. Ha valaki tudja, milyen az autonóm ember, ő aztán igazán tudja. Minden nap edzésre kényszerül, hogy életben tarthassa magát. A legveszélyesebb politikai kalandokba is beleugrik, mintha tűzbe ugorna bele. S ha az autonóm egyén számára követendőnek tartja ezt a veszélyes magatartást, miért nem tartja követendőnek az autonóm közösségek számára is? Erdélyt otthagyni mindenkinek, nagy távlatos célok nélkül – árulás. Történelmi bűn, amely azt jelentené, hogy az erdélyi fejedelemség több évszázados korszakát belegyömöszölnék egy cipődobozba, és áradáskor beledobnák a Marosba vagy a Szamosba. Valljuk be, hogy egy autonóm ember látomása bármelyik összerugdosott és megalázott népközösség esetében nem lehetett volna más, mint amit manapság területi autonómiának neveznek.

De, Istenem, hol voltunk mi még ettől a fogalomtól! Csak a fölszabadulás útját láttuk, nem a megoldását. Roppant nagy szikladarabok és határsorompók álltak az utunkban. A legelső az 1947-es párizsi békeszerződés szigorú feltétele volt, amely szerint a nemzeti kisebbségek ügye az egyes államok kizárólagos belügye lehet csupán. A korszak legemlékezetesebb mondatát Balogh Edgár fogalmazta meg: *Ne lőjetez arra a repülőgépre, amelyiken a ti túszaítok ülnek.* Bűnügyi filmekben naponta látunk olyan jeleneteket, hogy a tettes – saját érdekében – túszt ejt, és amikor veszélybe kerül, a fogságába esett nő, férfi vagy gyerek torkára helyezi a kést, hogy zsarolásával így mentse magát.

Trianon óta egyfolytában ismétlődtek ezek a túszhelyzeteink a szomszédos államokkal. S leggonoszabbul ezek gátoltak minket abban, hogy a hozzájuk csatolt magyarok érdekében villogóbb ésszel és zavarba ejtőbb leleménnyel próbáljunk meg Közép-Európa össze-vissza drótozott világában gondolkodni.

Sokféle politikai eseményt és történelmi alkalmat tudnék földézni a '90-es évek után is, amikor erőteljesebben és okosabban viselkedhettünk volna a románokkal, a szerbekkel, a szlovákokkal, a csehekkel és az ukránokkal szemben.

A sok elszalasztott alkalom közül a legnyilvánvalóbbat említtem meg. Csehország és Szlovákia váratlan és gyors elszakadását egymástól. *A házastársak* sokévi,

takargatott utálkozás után 1992-ben elváltak egymástól. Ez az elválás szinte történelmi tünemény volt. Ehhez képest Jugoszlávia szétesése szabadterei mézárszékre emlékeztetett. Tömeggyilkosságok, NATO-bombázások, menekültek földönfutása a világ szemeláttára és a többi szörnyűség, azóta is!

Hála Istennek, Csehszlovákiában másként fordult el egymástól a két nemzet: a cseh és a szlovák.

A magyarországi kormánynak és a felvidéki magyaroknak ekkor kellett volna fölállniuk szépen Európa közepén, és kijelenteniük: a magyarokat 1920-ban és 1947-ben is nemzetközi szerződések kötötték Csehszlovákiához. Ezek a szerződések 1992-ig sérthetetlenek voltak. De a két állam szétválásával érvényüket veszítették. Ha nincs Csehszlovákia, nincsenek csehszlovákiai kisebbségek sem. Se németek, se magyarok, se mások. Ez viszont képtelenség! Valahova tartozniuk kell mégis. De hova? A németek Csehországhoz? A magyarok pedig Szlovákiához? Aki ránéz a térképre, szeme jóindulatát követve, ezt tartaná természetesnek. Csakhogy a történelmi igazságok elrendezéséhez nem a szem jó ösztönére van szükség, hanem külső s belső szabadságra, jóvátételre és az élet folytathatóságára.

Az igazságérzet, első föllobbanásában, sokfélét javasolhatott volna megoldásként. Még azt is, hogy a hetven éven át sokat szenvedett magyarság egyik része kerüljön vissza Magyarországhoz, minden oka és joga megvolna hozzá, de ha ez rossz ösztönöket szabadítana rá a térségre, meg lehetne állapodni abban, hogy a szlovákok és a csehek önállóságával egy időben legyenek önállóak a felvidéki magyarok is, területi autonómiát teremtve a szlovák államon belül.

Európa haragos történelmének vérnélküli, de felejthetetlen pillanata lehetett volna ez a háromszereplős jelenet; olyan újfajta katarzis, amely a most formálódó Európai Unió minden országát megérintette volna.

\* \* \*

Sajnos, mindnyájan készületlenek voltunk egy ilyen kínálkozó példamutatásra. Készületlen volt a politika, készületlenek voltak maguk a népek, készületlen volt az irodalom is, amely századokon át alakította a közép-európai országok sorsát.

Középiszólás koromban az irodalomról én azt jegyeztem föl magamnak, hogy az igazi irodalom mindig megelőzi korát. Nem úgy, hogy előre szalad a semmi-be, s ott kezd el építkezni, hanem úgy, hogy jelenét a képzelet segítségével kitágítja, s elképzelése változatait tekinti valóságának.

Az irodalomra szabott minták alapján kezdtem el gondolkodni a demokráciáról is. Mindenekelőtt eszmének és erkölcsi lehetőségnek tekintettem. Inkább egy olvasmányos regény, mint egy botrányos dráma rokonának. De hamarosan arra ébredtem, hogy a demokrácia sokkal inkább világpiaci árú, mint nemes, eszmei műalkotás. Történelmi fejfájása van? Gyógyítsa gyorsan demokráciával! Gúnyolódom, persze, hogy gúnyolódom, megvan rá minden okom. Madarat tolláról, embert barátjáról lehet igazán fölismerni – mondja a közmondás. A demokrácia legközelebbi társa a média, ezen belül is talán a televízió. Igen, a televízió mint fogalom és mint valóságos tárgy is! Tiszafüreden Kiss Kornél ugyanazokat a képeket láthatja

a képernyőn, mint valamelyik tagja a Rockefeller családnak New York-i palotájában. Úgy is mondhatnánk, hogy a képernyő előtt egyenrangúak, de ha eltűnik a kép, vége az egyenrangúságnak. Rögtön más lesz a látható világ mindkettőjüknek, ha a Nagy Összehozó nem alakít ki mesterséges világot körülöttük.

Tehát egyáltalán nem véletlen, hogy a demokrácia a *könyv* helyett a televízióra és az újságokra bízta magát. A fölgyorsított történetek és a fölgyorsított valóság mágiájára. A képernyőn megjelenő tárgyak, események sokkal valóságosabbnak látszanak, mint például egy vers szavai.

Ez azonban csupán egy korszerű félreértés, hiszen a valóságot nem a tünékenységük vagy a vaskosságuk alapján ítéelhetjük meg, hanem a részleteik összehasonlítása és gondos kiválogatása után. Sőt még ez sem elég, mert előbb meg kell találnunk azt a *válogatási elvet*, amely köré a világ fölépíthető. Mondjuk, hogy egy regény főhőse valóságos lehessen, az írónak száz másik emberből kell megformálnia azt az eget: külső-belső adottságokból és tulajdonságokból.

De még ez sem elég a teljességhez, mert a részvalóságok számára meg kell találni azt a *válogatási elvet*, amely köré a világ fölépíthető. Van, amikor ez az elv mitologikus, romantikus, realista, szürrealista, naturális, posztmodern s így tovább.

Olvassunk bele két magyar versbe, hogy megérthessük a stílusok fontosságát. Az egyik vers Petőfi Sándor *A négy ökrös szekér* című verse, a másik József Attila *Ódája*. Az első vers egyetlen, valóságos élmény leírása: vidéki kirándulás Erzsikével, beledöcögve a regényes éjszakába, temető, holdfény, szerelmi színhely. S azt kérdi a költő a mellette ülő lánytól: *Ne válasszunk magunknak csillagot?... A csillag vissza fog vezetni majd / A múlt időknek boldog emlékéhez, / ha elszakaszt a sors egymástól minket*. És választottak maguknak csillagot.

A verset a romantika és a leghétköznapibb valóság együttes megjelenése avatja rendkívülivé. A stílusa. Az égi és a földi elemek ölelkezése.

József Attila *Ódája* egészen más természetű. Ez nem egyetlen földi élmény lezajlását rögzíti, hanem rengetegét. A versnek nem története van, hanem világa.

*Nézem a hegyek sörényét –  
homlokod fényét  
villantja minden levél.  
Az úton senki, senki,  
látom, hogy meglebbenti  
szoknyád a szél.  
És a törékeny lombok alatt  
látom előrebiccenni bajad,  
megrezzenni lágy emlőidet és  
– amint elfut a Szinva patak-  
ím újra látom, hogy fakad  
a kerek fehér köveken,  
fogaidon a tündér nevetés*  
-----



*Óh, hát miféle anyag vagyok én,  
hogy pillantásod metsz és alakít?  
Miféle lélek és miféle fény  
s ámulatra méltó tünemény,  
hogy bejárhatom a semmiség ködén  
termékeny tested lankás tájait.*

A verset megszüülő alapélmény nem emlékezetes csattanóval ér véget, hanem, a mindenséget bejárva, egy szerény, emberi vággyal:

*Ahol én fekszem, az az ágyad.*

Lám, egy-egy versremekműnek milyen térbeli és mélységeket érintő kiterjedései vannak! Ezeket a tágasságokat, egy-egy nagy költő a stílusával érheti el. *Csak a stílus ad életet* – mondja Saint-Beuve.

Alighogy leírom ezt az idézetet, szégyenkezve teszem le a tollamat. Én beszélek stílusról, amikor ez a mostani írásom nem egyéb, mint szabad csapongás? Megszerkesztetlen magánbeszéd 2006 júniusában. Azt terveztem, hogy az irodalom és a demokrácia viszonyáról írok néhány oldalt a könyvhét bevezetőjéül, de elszaladtak velem a lovak. Bármelyik fogalmat próbáltam volna körüljárni, megvizsgálni töviről hegyire, meg hasonlításokra bukkantam. Messziről a demokrácia szerénynek és szabadnak ígérkezett, közlőrl azonban hamisnak, álszentnek, fényvesztettnek. És amikor Henry Raczymov francia kritikus *A nagy író halála* című esszéjét olvastam, arra kellett rádöbennem, hogy nincs másféle demokrácia egyetlen országban, sőt egyetlen földrészen sem, mint a piac demokráciája. Márpedig a piac nem megváltani akarja az embert, hanem megnyerni és elkápráztatni. Szórakoztatni és a saját világa helyett mindig egy másik világot mutatni neki, nehogy szembe találkozhasson a magáéval.

Ha csak ennyit tudunk is, rögtön másképp kell gondolkodnunk mindenről. Másképp az olvasásról, a művelődésről, másképp a gazdasági életlől. Főntebb a stílusról beszéltem, a korszakokat megkülönböztető stílusokról. Mindegyik korszak – belső indítékokból – más-más stílust teremtett magának. Mást az európai középkor, mást Bizánc, a reneszánsz, a felvilágosodás, a romantika kora, a nagyrealizmusé, a modernség és a modernség utáni időké. Egyik korszak se tudott olyan kiegyenlített, illetve olyan hasonlatos képet alkotni önmagáról, mint a mi korunk. A televízió kora. Szinte mindent tudunk és látunk percről percre, de ennek a tudásnak percértéke van. Forradalmi nemcsak az emberi történelemnek voltak, de voltak a hitnek, a filozófiának, az irodalomnak, a zenének, a festészetnek is. Milyen különös, hogy a televízió több mint hét évtizedes múltat tekint vissza, de lényegében alig változott. Ha voltak is *forradalmi*, inkább csak technikaiak voltak, s nem erkölcsiek. Ez alatt a hét évtized alatt az irodalom hányféle stílust teremtett! Ettől függetlenül a televízió az emberiség egyik legnagyobb hatású találmánya. Elbűvölő és ravasz. Politikusi és semleges. Képernyőjén minden információ és minden beszámoló valóságnak, sőt igazságnak tűnik, mivel saját szemünkkel látjuk,

mi történik a világban. Ezzel a képességével az újságok, a rádiók és a könyvek elé is odavágtat. Mi több: ha csak a maga ura lehetne, a közvetlen demokráciák legyőzhetetlen eszközévé is válhatna. A gond csak azzal van, hogy az embereknek nincs szükségük annyi valóságra, valóságtöredékre, mint amennyit elibük tornyoz. Öt perc múlva már el is felejtik őket. A televízióval úgy vagyunk, mint a hangsebességgel versenyző repülőkkal: gyorsan célba érünk velük, de közben semmit se látunk abból, aminek külön célja lehetne velünk. Nem látjuk a tájakat, elevenen a tengereket, a városokat, nem ismerjük meg az országok életét, történelmét, csak átrepülünk fölöttük. Ó, a felszínesség metafizikája!

Ezt az utolsó mondatot inkább csak magamnak írom ide a szöveg közé, hogy ne feledkezsem meg róla soha. Legyen a madárijesztőm, hiszen egyre nyilvánvalóbb, hogy a világunkat züllesztő, egyetemes felszínesség az emberi személyesség szétesésének a következménye. Az Én bukásának a bizonyossága.

\* \* \*

André Breton 1924-ben, az első világháború roncsalékai alól kimászva, ezekkel a szavakkal kezdi el, szürrealista kiáltványát: *Egyedül a szabadság képes még lelkesíteni. Alkalmasnak tartom rá, hogy meghatározatlan időre fenntartsa a régi, emberi fanatizmust.*

Napjainkban már csak szép, költői emlékünknél maradt ez a bevezető is. Korunkban a *szabadság* épp olyan kiüresedett fogalom lett, mint jól táplált filozófusok száján a mindenség vagy a semmi fogalma. Valójában már azt se tudjuk: mi a szabadság. Lehetőségek sokasága? Nyugalom, siker, nyílt beszéd? Belső világunk képviselője? Szenvedélyeink megvalósítása? Politikai akaratunké? Netán a műveltségünk a szabadságunké? Vagy megfordítva: a műveletlenségünké? A pénz hatalma? Illetve átkozott kételkedésünké? Hogy a tizenhat éve működő demokráciánkban szabadok is vagyunk, és gúzsba kötöttek is? Régen ezt az állapotot elidegenedésnek nevezték a filozófusok, a lélekgyógyászok, sőt egyik-másik politikus is. Abban reménykedtünk, hogy ettől a sorvasztó állapottól szabadít meg majd minket a demokrácia. Az a társadalmi rend, amely a diktatúrát kizárva, többpárti választások révén újul meg négyévenként, sőt a tudatos egyet nem értés kultúrájára épülve visszavezet mindnyájunkat abba a szellemi és történelmi határövezetbe, ahol a dolgokban még volt igazi ellentmondás, volt igazi remény, és még élt az igazság szenvedélye.

Sokadszor írom le, hogy, sajnos, csalódnunk kellett. Minél messzebb hatolunk be a demokrácia bozótosába, annál bizonyosabbá vált, hogy a demokráciát mi azáltal a létformával tévesztettük össze, amilyennek lennie kellene.

A magyar értelmiség jó része – beleértve magukat az írókat is – ezek körül a csalódások körül tipródik. Amíg korlátozott minket a kádári és az aczéli cenzúra, meg tudtunk maradni a helyünkön. Mihelyt ez a cenzúra megszűnt, valamilyen új bizonytalanság porfelhője táncolt elénk: szabadok lettünk ugyan, de nem voltunk többé a helyünkön.

Sokan örültek ennek az új helyzetnek, főként azok, akik ettől az időtől kezdve régi ellenfeleik helyett a nemzeti kormányokat és a nemzeti érzelmű pályatársaikat támadhatták. Ez a *badi álláspont* nem hozott sok szerencsét nekik.

Amikor 2004. december 5-én mindnyájan vallomásra kényszerültünk, voltak, akik nem a magyarság ügye mellé álltak, hanem a politikai elveiket követve kisémmizték a határon kívüli magyarokat. Ezen a napon jegyeztem be egyik naplófüzetembe a már főtebb is emlegetett francia gondolkodó figyelmeztető megjegyzését, amely így hangzik: *Addig kellett volna megérteni a történelmet, amíg volt történelem.*

Ma csak politika van. Olyan, amely csupán újabb politikai helyzeteket szül. Lázbeszédet, rágalomversenyt, tömegszórakozást. Lassan gladiátorokat is kell szerződtetnünk. Az őrző-védő, kopaszra nyírt fiatalok csapatából könnyen toborozhatnánk izomkolosszusokat.

\* \* \*

Közeledik a könyvhét. Zavart vagyok, s állandóan büntudatot érzek, hogy milyen verseket és esszéket kellett volna nekem vagy másoknak megírnunk. Valamilyen belső erő, belső hang hatására József Attila *Hazám* című verse jut ismét eszembe:

*Az éjjel hazafelé mentem,  
éreztem, bársony nesz inog,  
a szellőzködő, lágy melegben  
tapsikoltak a jázminok,*

*nagy álmos dzsungel volt a lelkem,  
s háltak az utcán...*

A vers a XX. század egyik legegyszerűbb, legtárgyasabb és legszemélyesebb verse. Nagy összefoglaló mű, mint Garcia Lorca *Cigányrománcok*-ja vagy Picasso *Guernicája*. Aki olvassa vagy hallja, senkinek nem jut eszébe, hogy politizáljon-e a költő vagy az író, vagy fusson el előle?

Nem tudom, melyik nemzetnek van ilyen számadása – lírai versben? Azt hiszem, egyiknek sincs.

Már ez a tény is a hagyomány követésére kötelez minket.

A harmincas években született vers tökéletesen kifejezi korát, sőt néhány sora átúszik a mi korunkba is. A hatodik szonett első két sora így hangzik:

*Retteg a szegénytől a gazdag,  
S a gazdagtól fél a szegény.*

A második világháború után, egy több szakaszos parancsuralmi korszak után, egy nemzeti felkelés és forradalom után a fönti két sor történelmi képzettársításra kényszeríti az embert. A világ kereke 1937 óta sokat forgott a tengelye körül, de az a sor, hogy: *Retteg a szegénytől a gazdag*, megborzongat mindig. Valamikor lehetett így is, de ma csak a fordítottja igaz.

Milyen történelmi változást hozott nekünk a demokrácia, ha a gazdagok elérték, hogy ne kelljen félniük többé a szegényektől? ☒